

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УЧНІВ ПРАКТИЧНОГО КУРСУ ПРАВОЗНАВСТВА

Розбудова України як демократичної правової держави, становлення і розвиток громадянського суспільства потребують якісної цілеспрямованої підготовки молоді до життя й діяльності в такому суспільстві. У Національній програмі правової освіти населення наголошується, що «правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства» [2].

Теперішній час – час великих суспільних перетворень, час, коли потрібно змінювати не тільки хід думок, але й почуття багатьох людей. Тому в правовій освіті необхідно зосередити зусилля не тільки на тому, щоб нарощувати правову поінформованість суспільства в цілому та його суб'єктів зокрема; необхідно «зазирнути» в глибинні сфери внутрішнього світу людини – зрозуміти позитивні риси та недоліки, що проявляються в її правомірній та протиправній поведінці.

Актуальність дослідження заявленої проблеми викликана тим, що формування правосвідомості учнівської молоді визначає правову культуру особистості. Така культура передбачає повагу до правової основи держави і суспільного життя; розуміння соціальної ролі права і переконання в необхідності дотримання його норм і принципів; нетерпимість до будь-яких порушень законності; готовність до правомірної поведінки, до сприяння формуванню такої ж позиції у інших членів суспільства.

Загальновідомо, що правова освіта є суб'єктивним чинником досягнення певного рівня правової культури людини, а та, своєю чергою, виступає складовою сформованості її правосвідомості. Тому правові знання – це те підґрунття, на якому формується правова свідомість. Вони допомагають учням співвідносити свої вчинки і поведінку своїх товаришів не лише із загальновідомими моральними нормами, а й з вимогами законів, коригувати свою поведінку, змінювати її у напрямі відповідності норм права.

Зазначимо, що необхідність правової освіти учнівської молоді зумовлюється рядом чинників. З-поміж них відмітимо передусім такі:

- по-перше, неповнолітні особи перебувають на стадії переходу до соціальної зрілості, до самостійного життя, до здійснення соціальних функцій у повному обсязі;
- по-друге, в їхній поведінці проявляються вікові особливості інтелекту, волі, емоцій тощо.

Саме ці особливості й зумовлюють, зокрема, недостатнє вміння визначати істинне значення того чи іншого юридичного факту, правильно

оцінювати явища, протистояти негативному впливу мікросередовища тощо. Тому основний акцент у процесі формування правової свідомості та правової культури учнів потрібно зосередити на формуванні в них позитивно-правових знань і психологічних механізмів поваги до права і закону [8, с. 58].

Ґрунтуючись на викладеному вище, серед основних завдань правової освіти виокремимо такі як формування в молоді знання ролі права в суспільстві та його значення, ставлення до права як високої соціальної цінності – носія ідеї справедливості, навичок застосування права в конкретних ситуаціях, внутрішньої готовності до дотримання правових приписів, сприяння правомірній поведінці інших осіб.

Тому, на нашу думку, важливо, щоб правові знання не залишалися виключно знаннями, а перетворювалися на тверді переконання учнівської молоді у тому, що правові норми історично обумовлені, необхідні, справедливі, тому їх потрібно дотримуватися за будь-яких умов у будь-яких ситуаціях.

Основний тягар виконання завдань правової освіти покладається на шкільне правознавство. Підтримуємо думку Т. Ремех, що «зміст шкільної правознавчої освіти – один з компонентів процесу навчання правознавства, певна система юридичної інформації, яка засвоюється у вигляді правових знань, умінь і навичок» [8, с. 39].

Правознавство є складовою такої освітньої галузі як «Суспільствознавство». Тому дозволимо коротко охарактеризувати мету навчання суспільствознавства в основній школі. Це «створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської та світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози» [1]. До основних завдань суспільствознавчої освіти учнів основної школи віднесено такі: «розвиток інтересу до суспільствознавства; формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі; здійснення самостійного пошуку в різних видах джерел інформації про життя суспільства і людини в ньому; формування активної громадянської позиції, загальнолюдських моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності» [1]. Укажемо на те, що загальні завдання освітньої галузі конкретизуються в завданнях її структурних компонентів, а ті, своєю чергою, у завданнях конкретних навчальних предметів. Серед основних змістовних ліній суспільствознавчого компонента значиться й така як людина у правовій сфері.

Чинний Державний стандарт у галузі правознавства передбачає засвоєння учнями уявлень, знань, вмінь і навичок, представлених у таблиці.

Державний стандарт у галузі суспільствознавства

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Людина у правових відносинах. Держава і право. Правовідносини. Правопорушення. Юридична відповідальність. Взаємозв'язок людини і держави. Конституційні права і свободи та обов'язки людини і громадянина. Людина – суб'єкт цивільних, сімейних, трудових, адміністративних, кримінальних та інших правовідносин.</p>	<p>знати і розуміти ознаки та сутність держави, права, правопорушень, юридичної відповідальності, основні положення цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального законодавства щодо неповнолітніх осіб, уміти пояснювати, аналізувати та розв'язувати правові ситуації з використанням правових знань та положень нормативно-правових актів, застосовувати засвоєні поняття і вміння під час розв'язування простих життєвих ситуацій та регулювати власну поведінку відповідно до норм права в різних видах правовідносин, виявляти ставлення до власної поведінки і поведінки інших людей з точки зору норм права, оцінювати роль права в житті людини, значення Конституції України та законодавства, прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.</p>

Сьогодні шкільне правознавство викладається у вигляді двох предметів «Правознавство. Практичний курс» (9 клас) та «Правознавство» (10 клас). Зупинимося детальніше на практичному курсі правознавства, що вивчається учнями в 9-му класі загальноосвітніх навчальних закладів.

Як зазначено в навчальній програмі, метою вивчення предмета «Правознавство. Практичний курс» є забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів. Указана мета досягається через виконання наступних завдань:

- ознайомити учнів з правом, його важливою роллю в житті суспільства, сприяти усвідомленню ними найважливіших понять і термінів юридичної науки;

- сприяти формуванню в дітей фундаментальних цінностей, таких як права та свободи людини і громадянина, демократія, активна громадянська позиція, що складають основу демократичної правової держави і громадянського суспільства в Україні;

- виробити в учнів уміння: використовувати правові знання для реалізації й захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; оцінювати й регулювати свої взаємини з іншими; здійснювати вибір моделі поведінки в повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; застосовувати для розв'язування правових завдань критичне мислення, аналіз, синтез, оцінювання, рефлексію, уміння

спілкуватись, дискутувати, розв'язувати проблеми; сформувати навички правомірної поведінки;

– розбудити у дев'ятикласників інтерес до права, заохотити їх до свідомого застосування й дотримання правових норм [5, с. 4].

Таким чином, мета і завдання практичного курсу правознавства спрямовані на реалізацію основних завдань правової освіти учнівської молоді. Адже «практична спрямованість курсу має сприяти формуванню на цих уроках правових і громадянських цінностей та орієнтирів особистості, внутрішньої правової культури, правомірної поведінки учня».

Відомо, що для курсу/предмета надзвичайно важливими є критерії відбору його змісту. Як видно з аналізованої програми, зміст курсу є доступним для учнів 9-го класу. Автори програми зазначають, що правові знання дев'ятикласників не можуть і не повинні бути систематичними – вони залишаються на рівні елементарних правових уявлень та основних понять, як і розвиток умінь учнів знаходиться на етапі їх формування. Отже, «основним завданням учителя є надати цим знанням і умінням практичної спрямованості, відслідкувати їх відбиток у позитивних проявах правомірної поведінки учнів та їх оцінних судженнях [5, с. 5]. Звідси слідує висновок, що концептуально практичний курс правознавства не вимагає засвоєння учнями великого за обсягом навчального матеріалу й передбачає використання часу вчителем для пізнавальної діяльності учнів, їхньої високої активності, різноманітних методів, практичних вправ тощо.

Серед основних характеристик практичного курсу правознавства слід вказати також на такі: 1) курс наповнений інформацією, орієнтованою на життєві потреби та інтереси учнів 14–15-тирічного віку; 2) його зміст передбачає вивчення норм права, що стосуються неповнолітніх; 3) курс будується на єдності нових для учнів юридичних знань та їхнього соціального досвіду, практичних дій щодо вирішення конкретних життєвих проблем; 4) містить профорієнтаційний компонент, що сприяє вибору учнями відповідного профілю навчання в старшій школі. Отже, зазначені характеристики практичного курсу правознавства показують, що при відповідній організації навчального процесу він ефективно сприяє досягненню певних завдань правової освіти [6, с. 9].

Утім зазначимо, що для правової освіти повноцінне вирішення зазначених вище завдань помітно ускладнюється межами змісту чинних навчальних програм, дефіцитом навчально-урочного часу (приміром, на викладання курсу «Правознавство. Практичний курс» відведено 35 годин), певною консервативністю усталених форм організації і методів навчання правознавства. Для вирішення означених проблем слід застосовувати інноваційні педагогічні технології, форми проведення уроків з правознавства (зокрема, застосування інтерактивних методів). Така робота своїм актуальним і «гострим» для учнівської молоді змістом, методами і прийомами активують, формують повагу до особистісної позиції тих, хто

навчається, психологічно тонко враховують прагнення людини до задоволення потреб у самостійних інтелектуальних відкриттях, самоактуалізації, співпраці й спілкуванні тощо.

Доречно вказати на те, що в навчальній програмі з практичного курсу правознавства зазначається, що «у контексті інтерактивного навчання правові знання, уміння, ставлення учнів набувають іншої форми, ніж у традиційному... зміст освіти, опрацьований учнем таким чином, є одночасно й інструментом для його самовдосконалення і розвитку як інтелектуального, так і особистісного» [5, с. 28]. Через інтеракцію як повніше реалізується компетентнісний підхід до навчання правознавства, адже знання, вміння, ставлення учнів набуваються й формуються в процесі їхньої власної активності, й, крім того, у процесі взаємодії на уроці між собою та з вчителем вони опановують «системою апробованих способів діяльності стосовно себе, соціуму, світу взагалі, засвоює різні механізми пошуку та застосування знань, має можливість безпосередньо під час навчання апробувати нові моделі поведінки і діяльності». Це підтвердило й проведене нами анкетування дев'ятикласників кількох загальноосвітніх навчальних закладів м. Рівне. Анкета була наступного змісту.

Анкета для учнів 9-х класів

Шановний учню! Перед Тобою анкета, що вміщує запитання, пов'язані з Твоїм ставленням до окремих правових питань та практикою навчання правознавства в школі.

Зверни увагу, що це не тест, і тому жодна відповідь не може бути абсолютно вірною або невірною.

Якщо Ти зголошуєшся нам допомогти, то заповнити цю анкету зараз. Ти витратиш на це не більше 20–25 хвилин. Твоє рішення прийняти участь в анкетуванні жодним чином не впливатиме на оцінки з будь-якого предмета.

I. Відповідаючи на запитання цього розділу, подумай про те, що відбувається в Твоїй школі

	<i>Ніколи</i>	<i>Рідко</i>	<i>Іноді</i>	<i>Часто</i>
А. На уроках історії, літератури вчителі приділяють увагу правовим питанням	☐	☐	☐	☐
Б. У школі систематично проходять заходи правознавчого змісту	☐	☐	☐	☐
В. Я можу знайти інформацію з правових питань у шкільній бібліотеці, навчальному кабінеті, на сайті школи	☐	☐	☐	☐
Г. Мої батьки обговорюють правові проблеми з педагогами на батьківських зборах, в особистих бесідах	☐	☐	☐	☐

II. Прочитай вміщені у цьому розділі твердження щодо правових питань й вислови власну думку

	<i>Повністю не згоден/ не згодна</i>	<i>Не згоден/ не згодна</i>	<i>Згоден/ згодна</i>	<i>Повністю згоден/ згодна</i>
А. Я знаю більше про норми права і закони, ніж мої однолітки	☐	☐	☐	☐
Б. Я цікавлюся законотворчою роботою Верховної Ради України	☐	☐	☐	☐
В. Я розуміюся на проблемах суспільства, пов'язаних з правом і законами	☐	☐	☐	☐
Г. Мене цікавлять правові питання, правові явища і процеси	☐	☐	☐	☐

	<i>Повністю не згоден/ не згодна</i>	<i>Не згоден/ не згодна</i>	<i>Згоден/ згодна</i>	<i>Повністю згоден/ згодна</i>
А. Право і закони обмежують свободу людини	☐	☐	☐	☐
Б. Право не є усталеним – воно змінюється зі змінами в суспільстві	☐	☐	☐	☐
В. Право – це суспільний ідеал, воно не має конкретної реалізації	☐	☐	☐	☐
Г. Право – це надбання людства, суспільна цінність	☐	☐	☐	☐

III. У цьому розділі ми хотіли б дізнатися про те, з ким Ти спілкуєшся з правових тем

<i>Я обговорюю правові питання з</i>	<i>Ніколи</i>	<i>Рідко</i>	<i>Іноді</i>	<i>Часто</i>
А. Своїми батьками	☐	☐	☐	☐
Б. Своїми друзями	☐	☐	☐	☐
В. Своїми однокласниками	☐	☐	☐	☐
Г. Будь-ким, хто про це говорить	☐	☐	☐	☐

<i>Я неохоче спілкуюся з правових питань, бо</i>	<i>Повністю не згоден/ не згодна</i>	<i>Не згоден/ не згодна</i>	<i>Згоден/ згодна</i>	<i>Повністю згоден/ згодна</i>
А. Я не люблю сперечатися	☐	☐	☐	☐
Б. Я не маю достатніх правових знань	☐	☐	☐	☐
В. Я люблю, щоб правота залишалась за мною	☐	☐	☐	☐
Г. Я не вмю наводити гарних аргументів	☐	☐	☐	☐

IV. У цьому розділі ми б хотіли дізнатися про те, як проходять уроки з правознавства у Твоїй школі

<i>На уроках правознавства зазвичай</i>	<i>Ніколи</i>	<i>Рідко</i>	<i>Іноді</i>	<i>Часто</i>
А. Учитель розповідає матеріал, а учні слухають і конспектують	☐	☐	☐	☐
Б. Учні працюють з підручником	☐	☐	☐	☐
В. Учні працюють в парах або групах	☐	☐	☐	☐
Г. Учні зачитують заздалегідь підготовлені повідомлення чи демонструють власні презентації	☐	☐	☐	☐

<i>На уроках правознавства мені подобається</i>	<i>Ніколи</i>	<i>Рідко</i>	<i>Іноді</i>	<i>Часто</i>
А. Розв'язувати правові ситуації чи задачі	☐	☐	☐	☐
Б. Працювати з фрагментами нормативно-правових актів	☐	☐	☐	☐
В. Глумачити правові поняття	☐	☐	☐	☐
Г. Наводити приклади з життя	☐	☐	☐	☐

V. У цьому розділі ми б хотіли дізнатися, як Ти оцінюєш важливість знань права і закону

	<i>Повністю не згоден/не згодна</i>	<i>Не згоден/не згодна</i>	<i>Згоден/згодна</i>	<i>Повністю згоден/згодна</i>
А. Правова обізнаність є запорукою життєвого успіху	☐	☐	☐	☐
Б. Не знання законів не звільняє від відповідальності	☐	☐	☐	☐
В. Кожна людина має мати елементарні правові знання	☐	☐	☐	☐
Г. Знати положення законів – справа виключно юристів	☐	☐	☐	☐

Аналізуючи практику викладання практичного курсу правознавства в окремих школах м. Рівного, ми також звернули увагу на його опосередкований вплив через учнів на правову освіченість їхніх батьків. Адже однією з умов ефективного навчання правознавства в 9-му класі є спеціальні домашні завдання, що передбачають залучення батьків до обговорення з дітьми питань курсу, прикладів власного життя, власної поведінки, аналізу поведінки їхніх дітей тощо [6, с. 10].

Таким чином, зміст предмета «Правознавство. Практичний курс», а також підходи до організації навчальної діяльності учнів, визначені програмою та втілені на практиці, дозволяють ефективно реалізувати

основні завдання правової освіти учнівської молоді. Нам видається важливою думка про те, що «правова освіта учнів передбачає вплив на особистість через оптимальний вибір змісту, форм, методів, принципів навчання та чіткої структури навчально-виховного процесу» [3, с. 10].

Враховуючи найважливішу роль права в державі і громадянському суспільстві, кожному громадянину необхідно мати знання про роль права у житті суспільства, держави в цілому та кожної людини зокрема, про основи правових відносин у суспільстві, основні правові норми, соціальні цінності нашої держави (право, справедливість, права людини), загальноприйняті правила поведінки, вміння діяти й конструктивно співпрацювати, реалізуючи власні права та інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>.
2. Національна програма правової освіти населення / Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.levonevsky.org/bazaua09/ukaz/sbor00/text/00979.htm>.
3. Євтушенко Р. Про вивчення правознавства у 2009/2010 навчальному році / Р. Євтушенко, Т. Ремех // Історія України. – 2009. – № 29–32 (серпень). – С. 10–13.
4. Помету О. І. Правознавство. Практичний курс : підручник для 9 кл. / О. Пометун, Т. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
5. Помету О. Правознавство (практичний курс). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 9 клас / О. Пометун, Т. Ремех. – К. : ПП «Вікторія». – 2009. – 31 с.
6. Помету О. Правознавство. Практичний курс : методичний посібник [для вчителів] / О. Пометун, Т. Ремех, Л. Пилипчатіна. – К. : Логос, 2009. – 176 с.
7. Ремех Т. Як навчатимемо правознавства дев'ятикласників 12-річної школи у 2009/10 навчальному році / Т. Ремех // Історія України. – 2009. – № 29–32. – С. 55–59.
8. Ремех Т. О. Методичні засади навчання правознавства у процесі допрофільної підготовки школярів : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 / Ремех Тетяна Олексіївна. – К., 2011. – 269 с.